

- **Ayhan Ak, *İslam Hukuk Literatüründe Hz. Musa***, 1. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016, 255 s.

Değerlendiren: Arş. Gör. Ayşe Betül ALGÜL*

Hz. Musa Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde kendisinden en çok bahsedilen peygamberdir. 34 surede 136 defa ismi geçmektedir.¹ Ayet ve hadislerdeki dikkat çekici bu yoğunluk araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bunun sonucu olarak Hz. Musa farklı alanlarda çok sayıda çalışmaya konu teşkil etmektedir. Bu çalışmalardan biri de Doç. Dr. Ayhan Ak'ın meseleye fıkhi açıdan yaklaşan "*İslam Hukuk Literatüründe Hz. Musa*" isimli kitabıdır.

Yazar Ayhan Ak, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu olup Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku anabilim dalında doçent unvanıyla görev yapmaktadır. Fıkıh ve fıkıh usûlüne dair çok sayıda kitap ve makalesi mevcut olan yazarın, İslam tarihi ve akaid alanlarında tercüme ettiği eserler bulunmaktadır.

Çalışmaya konu olan eser, Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiş olup, klasik fıkıh literatüründe Hz. Musa ile bağlantılı olan ayet ve hadislerin, hangi hükümlerin istinbatında, hangi alanlarda ve ne ölçüde kullanıldığını tespit etmeye çalışmıştır. Kitabın temel savı şu şekilde özetlenebilir; Kur'an-ı Kerim'de en çok zikredilen peygamber Hz. Musa'dır. Kur'an, İslam hukukunun temel kaynağı olduğuna göre, çok sayıda ayette konu edinilen bu peygamber hukuk literatüründe zannedilenden daha fazla ve farklı konularda yer almıştır.

Eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, amaçları, temel varsayımları ve yöntemi hakkında bilgi verilmiş, neden Hz. Musa'nın tercih edildiği, özel bir başlık açılmak suretiyle izah edilmiştir. Ayrıca çalışmanın güncel değerinden de bahsedilmiştir. Yazarın ifadesiyle bu kitap, "Tarihi süreçte oluşan ilmi derinliği, birikimi ve yoğunluğu görmezden gelerek ulemayı yargılayıcı tarzda beyanlarda bulunan kişilerin ne denli büyük bir yanılğı içerisinde olduklarını" tavzih etmektedir. Zira bu çalışma, müctehidlerin her bir meseleyi enine boyuna ele alıp hiçbirini önemsiz görmediklerini, konuları hassasiyetle değerlendirdiklerini göstermektedir.

* Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, aysebetulalgul@hotmail.com

1 Ömer Faruk Harman, "Musa", *DİA*, 2006, XXXI, 210.

72 sayfadan oluşan ve “*Naslar Bağlamında Hz. Musa*” adını taşıyan birinci bölümde Hz. Musa’yı konu alan ayet ve hadisler zikredilerek okuyucunun zihninde bir temel oluşturulmuştur. Ayetler mushaf tertibiyle değil, nüzul sırasına göre verilmiştir. Dolayısıyla nasların içerdiği konular usul ve fûrû bağlamında tasnif edilmemiştir. Bu bölümde fıkhi tahlillere girilmeyip, ön bilgi kabilinden kısa açıklamalarla iktifa edilmiş, derinlemesine incelemeler sonraki bölümlere bırakılmıştır. Ayet ve hadisler içerdikleri konulardan hareketle başlıklandırılmış, her başlık altında, ele alınan nasstan hareketle ulaşılan fıkhi hükümler tablo halinde okuyucunun nazar-ı dikkatine sunulmuştur. Bir örnek vermek gerekirse; Taha Suresi’nin 27 ve 28. ayetleri² “Dilimdeki düğümü çöz” başlığı altında ele alınmış, ayete dayalı tahlil edilen hukuksal meseleler, kekeme şahsın yargıç olarak görevlendirilebilmesi ve fıkın anlamı şeklinde belirlenmiştir. Buna göre, kekeme şahıs yargıç olabilir. Zira Hz. Musa dilindeki ukdeye rağmen rasul olarak görevlendirilmiştir. Risalet engel olmayan bir özellik, yargıç olarak görevlendirilmeye de engel değildir. Ayrıca ilgili ayetlere dayanarak fıkıh kelimesinin anlamı, anlamak olarak tesbit edilmiştir.

Birinci bölümde özellikle dikkat çeken bir husus, Hz. Musa ile ilgili olup fıkıhla irtibatı kurulan ayetlerin kahir ekseriyetinin Mekkî olmasıdır. Zira bilindiği üzere Mekkî sureler ağırlıklı olarak inanç-ahlak konularını içerirken, hükümlerin dayanağı olan ayetlerin büyük çoğunluğu Medenî surelerde yer alır. Hz. Musa ile ilgili ayetlerde durumun tam aksi yönde olması, yazara göre müctehidlerin Kur’an’a dayalı bir hayat inşası konusundaki hassasiyetlerini göstermektedir. Zira ulema, karşılaştıkları her durumda önce ayetlere başvurmuşlar, orada çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu zihni faaliyetin sonucu olarak Mekkî surelerde de hükme dayanak olabilecek ayrıntıları fark etmişlerdir.

Kitabın “*Usûli Tahlilde Hz. Musa*” isimli 60 sayfalık ikinci bölümünde Hz. Musa’yı konu alan ayet ve hadisler fıkıh usûlü perspektifiyle incelenmiştir. İlk bölümün aksine ayet ve hadisler fıkhi tahlillere tabi tutulmuş, literatürdeki tartışmalar detaylarıyla aktarılmıştır. Birinci bölümde nüzul sırası esas alınarak sıralanan naslar, ikinci bölümde usul başlıkları altında tasnif edilmiştir. Bu bağlamda şer’î hükümlerin delilleri, şer’î delillerden çıkarılan hükümler, istinbat metodları, delillerin tearuzu, nesih ve ictihad, Hz. Musa ile ilgili ayet ve hadislerin ilişkilendirildiği usûl konuları arasındadır. Her başlık altında bir veya birkaç nas verilerek, aradaki bağlantı açıklanmaya çalışılmıştır. Yazarın yönteminin zihinde netlik kazanması için bir örnek vermek işlevsel olabilir. Nemîme, yani insanlar arasında laf taşımak, yasaklanmış bir fiildir. Ancak bunun istisnaları olup, maslahat içermesi durumun-

2 . يفقهوا قولي. واحل عقدة من لساني. “Rabbim dilimdeki düğümü çöz ki, sözümü anlasınlar.” *Tâhâ*, 20/27-28.

da nemîmeye cevaz verilmiştir. Nitekim Firavun ve adamları Hz. Musa'yı öldürmeye karar verdiğinde bir şahıs gizlice Hz. Musa'ya haber vermiştir.³ Dolayısıyla bu durumlarda bazı bilgilerin maslahat gereği ilgili şahıslara iletilmesi caiz görülmektedir. Görüldüğü üzere burada Hz. Musa ile ilgili ayet maslahat ilkesinin dayanağı olarak sunulmuştur.

Üçüncü bölüm "*Hukuk Sistematiği Bağlamında Hz. Musa*" adını taşımaktadır. Furu-ı fıkıh konularını içeren bu bölümde Hz. Musa ile ilgili ayet ve hadisler, ibadetler, özel hukuk ve kamu hukuku başlıkları altında incelenmiştir. Abdest-gusülden mehire, borçlar hukukundan ceza hukukuna kadar, fıkıhın çeşitli alanlarına ait çok sayıda konu Hz. Musa ile ilgisi oranında bu bölümde kendisine yer bulmuştur. Örneğin bilge kişi ile yolculuğu sırasında, bilge kişinin yıkılmak üzere olan bir duvarı onarması üzerine Hz. Musa'nın "*İsteseydin bu işten ücret alırdın.*" demesi icare akdinin meşruiyetine delil kabul edilmiştir. Zira "*İsteseydin bu işten ücret alırdın.*" ifadesini geçersiz kılan, ücret talebini yeren bir bildirim gelmemiştir.⁴

Yazarın ulaştığı sonuçları şöylece özetlemek mümkündür; Hz. Musa, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde zikredilme yoğunluğuyla doğru orantılı olarak İslam hukuku literatüründe de zannedilenden daha fazla ölçüde yer almıştır. Bir ayet veya hadis birbirinden çok farklı meselelerin dayanağı olarak ele alınabilmiştir. Hz. Musa ile ilgili nasslar çerçevesinde kamu hukuku alanındaki değerlendirmeler, yargılama ve ceza hukuku dallarında yoğunlaşmıştır. Birçok problemin çözümüne dayanak olarak alınan Hz. Musa ile ilgili ayetlerin çoğunluğu Mekki surelerdedir. Bu durum müctehidlerin karşılaştıkları sorunlarda çözümünü Kur'an ve sünnette arama mantığının göstergesidir.

Başlığı ile ilgi çeken bu eser, yazarın da belirttiği üzere, alanında ilklerden biridir. Hz. Musa ile ilgili farklı alanlarda çalışmalar olmakla birlikte fıkhi bağlamda ele alındığı eserlere pek rastlanmadığı söylenebilir. Zira özelde Hz. Musa, genelde diğer peygamberlerin kıssaları fıkıh bağlamında düşünüldüğünde genellikle şer'u men kablenâ kapsamında ele alınır. Ancak incelediğimiz kitap Hz. Musa ile ilgili nassların kıyastan maslahata, lafızlar bahsinden teklîfi-vaz'î hükümlere kadar usûlün hemen her alanında kaynak olarak alındığını göstermektedir. Aynı durum

3 و جاء رجل من أقصا المدينة يسهى قال يا موسى إن الملاء يأترون بك ليقتلوك فاخرج إني لك من الناصحين
"Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi. "Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu görüşüyorlar. Şehirden hemen çık. Şüphesiz ben sana öğüt verenlerdenim." *El-Kasas*, 28/20.

4 فوجدوا فيها جدارا يريد أن ينقض فأفامه قال لو شئت لنتخذت عليه أجرا
"...Orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Musa, 'İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın.' dedi." *El-Kehf*, 18/77.

fürû için de geçerlidir. Dolayısıyla bu durum eseri öne çıkararak ana özelliklerden biridir. Zira bu tespitlere ulaşmak ayet ve hadisler yanında on dört asırlık oldukça geniş fıkıh literatürü üzerinde detaylı tarama yapmayı gerektirir. Bu titiz tarama faaliyeti, eserin kıymetini ve alana katkısını artırmıştır. Çalışmanın zengin örnek kullanımını dikkate alındığında verilen emeğin boyutları daha net anlaşılabilir.

Çalışmanın detaylı içindekiler tablosu muhtevayı başarılı bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durum okuyucunun hemen ilk aşamada kendisini neyin beklediğini görmesini sağlamaktadır. Kitapta, incelenen ayet ve hadislerin Türkçe çevirileriyle yetinilmeyip Arapça metinlerinin de verilmesi önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yazar bu konuda titiz davranmış, ihtiyaç duyulabilecek her yerde Arapça metni okuyucunun nazarına sunmuştur. Ayrıca nasslara dayalı olarak tahlil edilen fiki meseleleri tablo şeklinde vermesinin görsel hafızayı tetikleyerek, kalıcılığı artırmıştır. Klasik eserler yanında güncel çalışmaların da kullanıldığı kitap, Türkçe ve Arapça eserlerden müteşekkil 148 kaynaktan istifade edilerek hazırlanmıştır.

Yazar “İslam hukuk literatürünün Kur’an’a dayalı kişi eksenli yapısal analizi” şeklinde nitelediği eserini, betimleyici üslupla kaleme almış, ilgili ayet ve hadislerle alakalı fıkıh literatüründe yapılan tahlilleri aktarmakla yetinmiştir. Nasslarla onlardan istinbat edilen hükümler arasındaki bağlantı, hükme ulaşırlarken kullanılan yöntemin uygunluğu gibi hususları tartışmamıştır. Zira bazen nass ve onunla ilişkilendirilen hüküm okuyucuyu tatmin ederken bazen de bağlantının son derece zayıf olduğu görülmektedir.⁵

Sonuç bölümünde kıssalardan üretilen bazı hükümlerin “zorlama çözümlenmeler” olarak nitelendirilebilme ihtimaline değinen yazarın, meseleyi temellendirme açısından giriş bölümünde Kur’an kıssalarının fikhî hükümlere dayanak teşkil etmesi hususunu tartışması işlevsel olabilirdi. Zira kıssaların kendi bağlamları dışında anlaşılmasını, ahkama dayanak kılınması mantığını tenkit eden yaklaşımlar mevcuttur.⁶ Bu tartışma, çalışmanın ana mihverinin sağlam bir temele oturtulması noktasında tamamlayıcı bir unsur olabilir, ciddi emek sarf edilerek toparlanan ve tasnif edilen bilgilerin okuyucu nezdinde daha anlamlı hale gelmesine katkı sağlayabilirdi.

Yazar eserini üç ana bölüme ayırmış, bölümleri nüzul sırası, usûl ve fürû olarak nitelendirebileceğimiz farklı kriterlere dayanarak tasnif etmiştir. Bu tasnif il-

5 Mesela oruçluken misvak kullanmanın mekruh olduğuna dair sunulan delillerden biri “Musa’ya otuz gece belirledik. Buna on gece daha kattık.” (el-A’râf 7/142) ayetidir. Bu kanaatte olan alimler “Hz. Musa’nın ilk otuz günlük oruçta misvak kullandığını, bunun kefareti olarak kendisine on gün daha oruç tutmasının emredildiğini” söylemektedirler. (s. 181)

6 Mustafa Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2016, 381.

gili nasslara farklı açılardan bakmaya imkan sağlamakla birlikte, kitabın ilerleyen bölümlerinde tekrarı da beraberinde getirmektedir. Zira yazarın da belirttiği gibi bir ayet veya hadis, birbirinden farklı çok sayıda meselenin dayanağı olabilmektedir. Bu durum farklı konuların her birinde aynı nassların tekrarlanması sonucunu doğurmaktadır. Eserin ilk bölümünde okuyucu nasslarla ilişkilendirilen fıkhi tahlilleri merak etmekte ancak bu konu sonraki bölümlere havale edilmektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise benzer nassları görmek tekrar olduğu hissini uyandırmakta, dolayısıyla kitabın başındaki ilgi ve merakın seviyesi azalmış olmaktadır. Bu nedenle nüzul sırası esas alınarak yapılan tasnif, bir fihrist şeklinde eserin sonunda yer alabilir. Böylece hem gerektiğinde başvurulabilir hem de fıkhi tahliller incelirken tekrar algısının oluşmasının önüne geçilebilir.

Eser muhtevası itibarıyla hem tefsir hem de fıkıh çalışan okuyuculara hitap etmektedir. Zira hem tefsirin konu başlıklarından biri olan kıssalar hem de fıkıhın kapsamına giren hüküm istinbatını bir arada işlemektedir. Genellikle tefsir ve -mucizeler bağlamında- kelim ilminde ele alınan Hz. Musa kıssasının fikhî yansımalarını derli toplu bir halde okuyucunun istifadesine sunan bu eser, alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Titiz bir çalışma ile fıkıh külliyyatını tarayarak bir yandan Hz. Musa'nın zannedilenden daha fazla bu literatürü içerisinde yer aldığını gösterirken, diğer yandan ulemanın ayet ve hadisleri özenle tetkik ettiklerini, en ince ayrıntısına kadar incelediklerini gözler önüne sermektedir.